

САМОСТАВЛЕННЯ ЯК ІМПЕРАТИВНИЙ МОДУС ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито зміст самоствавлення як імперативного модусу професійної ідентифікації. Показано, що самоствавлення в інтегративних характеристиках є детермінувальним мотиваційним фактором професійної ідентифікації, що виражається в комплексі психолого-комунікативних властивостей особистості педагога.

Ключові слова: самоствавлення, професійна ідентифікація, педагог.

Вирна Ж. П. Самоотношение как императивный модус профессиональной идентификации личности. В статье раскрывается содержание самоотношения как императивного модуса профессиональной идентификации. Показано, что самоотношение в интегративных характеристиках есть детерминирующим мотивационным фактором профессиональной идентификации, что выражается в комплексе психолого-коммуникативных свойств личности педагога.

Ключевые слова: самоотношение, профессиональная идентификация, педагог.

Virna Zh. P. Self-Attitude as Imperative Modus of Professional Identification of a Personality. The content of self-attitude as imperative modus of professional identification is disclosed in the article. Self-attitude is proved to be determinant motivational factor of professional identification integrally characterizing complex of psychological communicative qualities of a pedagogue personality.

Key words: self-attitude, professional identification, pedagogue.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний етап розвитку нашої країни відзначається трансформацією соціальної, культурної, професійної сфер, що змінює вимоги до кваліфікованих фахівців, зокрема педагогів. Конкурентоздатність спеціаліста забезпечується наявністю високого рівня розвитку професійно важливих якостей, що є неможливим без успішного перебігу процесу професійної ідентифікації. Остання, у свою чергу, здійснюється в процесі розвитку професійної самосвідомості. При цьому роль ефективного засвоєння необхідних професійних стереотипів, знань й умінь, а також створення відповідного підґрунтя для подальшої професійної самореалізації виконує самоствавлення особистості. **Актуальність** цієї проблеми підтверджується і значною кількістю теоретичних та прикладних досліджень із проблеми професійної ідентифікації у вітчизняній і зарубіжній психології.

Мета статті – теоретичне та методологічне обґрунтування проблеми визначення самоствалення як мотиваційного показника професійної ідентифікації особистості; розробка та проведення експериментально-діагностичного дослідження; підготовка рекомендацій щодо вивчення прогностичних можливостей професійної реалізації особистості педагога.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми включає трактування психологічних аспектів мотивації професійної діяльності, особливості самоствалення у структурі мотиваційно-сислової регуляції особистості, а також аспекти професійної успішності педагога.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У нових соціально-економічних умовах сучасний професіонал має володіти максимально вираженими професійними якостями, чітко ідентифікувати себе з власною професією та бути орієнтованим на постійний розвиток у соціальному середовищі. Розвиток припускає постійну спрямованість на професійне й особистісне зростання, бездоганну якість роботи, відкритість до нових технологій та інформації, гнучкість у цілепокладанні та прийнятті відповідальних рішень. Виступаючи складним інтеграційним феноменом, професійна ідентичність об'єднує уявлення людини про своє місце в професійній групі й, відповідно, у суспільстві, ставлення до своєї професійної належності.

Зміст професійної ідентичності зумовлюють різноманітні соціальні, соціально-психологічні й особистісні чинники (особливості соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність, характер взаємодії та спілкування у професійній групі; роль еталонів професійних ситуацій та ставлення до різних професій; особливості професійної поведінки; перспективи самовираження, самореалізації та професійного зростання тощо).

В деяких дослідженнях підкреслюється, що професійна ідентичність є продуктом тривалого особистісного та професійного розвитку, який виникає за умови досягнення суб'єктом достатньо високого рівня професійної майстерності [2–4; 7]. На думку О. Єрмолаєвої, у самосвідомості суб'єкта “професійна ідентичність виступає як якісно визначена і стійка професійно-ментальна позиція та становить необхідний компонент ідентичності особистісної і соціальної” [2, 35].

Упорядкування образу професіонала здійснюється під час професійного самопізнання. Тут важливим є розвиток особистості у профе-

сії, засвоєння відповідних стереотипів поведінки та гнучкість поведінки в непередбачуваних ситуаціях. Інакше існує ризик залишитися на рівні виконання вузького набору професійних функцій та нездатність їх трансформувати в мінливих ситуаціях.

Професійна ідентичність як один із провідних критеріїв розвитку особистості професіонала тісно пов'язана із професійною свідомістю. Окремі елементи самосвідомості, формування *Я*-концепції, яка включає образ *Я*-професіонала, залежить від міри узгодженості ідеального й реального образу *Я* та ідеального й реального образу професії. Співвідношення *Я*-реального та *Я*-ідеального визначає вимоги людини до себе. Крім того, професійна ідентичність охоплює не тільки усвідомлення своєї тотожності з професійною спільнотою, але і її оцінку, важливість членства в ньому, відчуття значущості обраної професії.

Свідомі атрибути поведінки людини локалізовані в мотиваційній сфері. У процесі професійної діяльності відбувається розвиток і трансформація мотиваційної структури суб'єкта діяльності.

Проведений теоретичний аналіз представленої проблеми потребує чіткої програми емпіричного вивчення самоставлення як імперативного модусу професійної ідентифікації особистості педагога. Теоретичною базою програми стали такі положення:

- особистість професіонала є центральною ланкою процесу професійного самовизначення, важливу роль у якому відіграє процес усвідомлення людиною себе суб'єктом професійної діяльності. Професійне становлення людини як момент розвитку її життєвого шляху, окрім ознайомлення з вимогами, які перед нею ставить суспільство та професія, уключає і момент оцінювання власних можливостей та формування відповідних якостей, які допоможуть ідентифікувати себе як професіонала;
- професійне самовизначення як усвідомлення людиною не тільки рівня розвитку своїх професійних здібностей та структури професійних інтересів і мотивів, а й як усвідомлення відповідності тим вимогам, які ставить перед нею діяльність, дає підставу стверджувати, що переживання цієї відповідності можна трактувати як почуття задоволеності обраною професією. Задоволеність професією як соціально-психологічне відношення виражає рівень співвідношення людиною своїх актуальних і потенційних можливостей, її актуального рівня розвитку з ви-

могами професійного середовища. Це своєрідний критеріальний показник професійної соціалізації особистості;

- межа професійних й особистісних якостей професіонала об'єднує їх та робить взаємозалежними. Такий професійно-особистісний комплекс якостей є критерієм професійної придатності.

Вибірку дослідження склали вчителі ЗОСШ № 22 м. Луцька та школи-інтернату м. Володимира-Волинського ($n = 54$). Програма емпіричного вивчення включає такий комплекс діагностичних методик: тест колірних ставлень; вивчення професійної ідентифікації особистості (Ж. П. Вірна); методика діагностики рівня задоволеності основних потреб; методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребній сфері (О. Потемкіна); опитувальник *FPI* (форма *B*); опитувальник самоставлення В. В. Століна [1; 5; 6].

Базовою методикою дослідження був модифікований варіант тесту колірних ставлень, діагностичні можливості якого дали змогу визначити чотири рівні професійної ідентифікації особистості. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (rs) кольору в кожній з оцінюваних позицій дав змогу підрахувати кількісний показник схожості представлених колірних ієрархій. Варіанти співвідношення показників позитивної ($rs+$) та негативної кореляції ($rs-$) в оцінюванні реального *Я* (*P*), ідеального *Я* (*I*) та професійного *Я* (*П*) дали змогу зафіксувати чотири форми професійної ідентифікації: контрастно-позитивна (*PP(rs+)*, *PI(rs+)*, *ПП(rs+)*), контрастно-негативна (*PP(rs-)*, *PI(rs-)*, *ПП(rs-)*), перспективно-позитивна (*PP(rs-)*, *PI(rs+)*, *ПП(rs+)*), перспективно-негативна (*PP(rs)*, *PI(rs-)*, *ПП(rs+)*). Середньогруповий розподіл показників коефіцієнта рангової кореляції з кожної з оцінюваних позицій досліджуваними представлений у табл. 1.

Таблиця 1

Середньогруповий розподіл показників рангової кореляції (rs) за даними методики вивчення професійної ідентифікації особистості Ж. Вірної

	Р	І	П
контрастно-позитивна форма			
Р		0,82	0,75
І			0,68
перспективно-позитивна форма			
Р		0,82	-0,48

I			0,88
перспективно-негативна форма			
P		0,76	-0,56
I			0,48
контрастно-негативна форма			
P		-0,44	0,75
I			0,64

Кількісний розподіл випробуваних за формами професійної ідентифікації склав: контрастно-позитивна форма професійної ідентифікації – 18 осіб (33,3 %); перспективно-позитивна форма – 16 осіб (29,6 %); перспективно-негативна форма – 12 осіб (22,3 %); контрастно-негативна форма – 8 осіб (14,4 %). Наближення за психологічним змістом контрастно-позитивної та перспективно-позитивної, а також контрастно-негативної та перспективно-негативної форм дає змогу твердити про дві полярні форми – *позитивна* (64 %) та *негативна* (38 %) *форми професійної ідентифікації*.

Подальшу інтерпретацію результатів дослідження проводили в режимі диференціації досліджуваних педагогів за формами їхньої професійної ідентифікації. Основною процедурою перевірки передбачення про рівність міжгрупових середніх та дисперсій розподілу є підрахунок критерію Фішера (*F*-критерій).

Співвідношення середніх значень за шкалами методики кожної з форм професійної ідентифікації показало їх суттєву схожість. Так позитивна форма професійної ідентифікації виражена високим рівнем самоствавлення особистості досліджуваних згідно з показниками інтегральної шкали (*S*) ($X_{сер} = 87,96$). Межа розміщення середньогрупових значень відрізняється рівномірністю, за винятком шкали самозвинувачення (5), середньогрупові значення якої мають рівень нижче середнього ($X_{сер} = 37,56$).

У негативній формі професійної ідентифікації за загальної тенденції зниження інтегрального показника самоствавлення ($X_{сер} = 58,7$) спостерігаються тенденції розходження середньогрупового розподілу за фактором “аутосимпатії” (II), “самовпевненості” (1) та “самоінтересу” (6).

Результати кореляційного аналізу дають підставу стверджувати, що самоствавлення досліджуваних педагогів характеризується тенденційними закономірностями прояву відповідно до форм професійної ідентифікації.

У межах позитивної форми професійної ідентифікації інтегральний показник самоствавлення об'єднує взаємопов'язані компоненти самоствавлення, а це свідчить про наявність недиференційованого почуття “за” самого себе. Загалом позитивна форма професійної ідентифікації за показниками самоствавлення, що диференціюються за самоповагою, аутосимпатією, очікуванням позитивного ставленням від інших і самоінтересом, характеризуються їх симптоматичним комплексом прояву та взаємозв'язку. Однак це не вплинуло на показники самоствавлення, які визначають рівень готовності до конкретних дій, а саме показники самовпевненості, ставлення до інших, самопослідовності, самоінтересу та саморозуміння суттєво доповнили зміст основних факторів, при цьому показники самозвинувачення демонструють їх негативний зв'язок з іншими факторами.

Отже, зміст самоствавлення досліджуваних позитивної форми професійної ідентифікації можна охарактеризувати як такий, що емоційно й змістовно об'єднує віру у свої сили, здібності, енергію, самостійність. Досліджуваним притаманний інтерес до самих себе, своїх думок і почуттів, а також упевненість у своїй привабливості для інших. Їх очікування ставлення від інших характеризується установками симпатії та доброзичливості, що не заважає їм уважати себе унікальними й несхожими на інших. І, як наслідок цього, можливий прояв емоційних реакцій на себе – роздратування, зневага, винесення самовироків.

У межах негативної форми професійної ідентифікації інтегративний фактор (*S*) показує глобальне почуття особистості “проти” самої себе. Загалом негативна форма професійної ідентифікації за показниками самоствавлення, що диференціюються за самоповагою, аутосимпатією, очікуванням позитивного ставленням від інших та самоінтересом, характеризуються їх неузгодженістю у прояві. Фактор самоповаги демонструє зв'язок із фактором очікування позитивного ставлення від інших. Суттєво знижені показники факторів конкретних дій самоповаги та самопослідовності.

Отже, висновок щодо прояву самоствавлення в межах негативної форми професійної ідентифікації – самоствавлення випробуваних як стійке утворення емоційних оцінок до самого себе демонструє готовність до самостійності, контролювання власного життя, самокерівництва. Загалом дружелюбне ставлення до свого *Я* супроводжується довірою до себе та позитивною самооцінкою, однак постійне очіку-

вання антипатійного ставлення інших до себе та самозвинувачення призводять до загострення уваги на власних недоліках, що відображається у втраті впевненості й самоприйняття.

Специфічність змісту самоствавлення досліджуваних має відображатися в індивідуальних особистісних властивостях. Результати методики *FPI* продемонстрували певну закономірність у прояві особистісних якостей у досліджуваних учителів. Насамперед виділяють такі особистісні властивості, як “невротичність” та “реактивна агресивність”, які, за внутрішньогруповим показником варіації (*MS*), виявилися досить стабільними. І хоча середньогрупові показники фактору *невротичність* стоять у межах середнього рівня вираження цих властивостей, усе ж таки можна зробити висновки, що педагогам кожного з рівнів професійної ідентифікації властиві тенденції до невротизації та психопатизації. При цьому невротичність особистості супроводжується психоастенічною симптоматикою, а реактивна агресивність – агресивним ставленням до соціального оточення та вираженим прагненням до домінування.

Слід відзначити, що у досліджуваних педагогів простежується тенденція середнього рівня прояву за факторами *спонтанної агресивності, депресивності, комунікабельності*; високого рівня прояву за фактором *дратівливості*. Однак показники *врівноваженості* демонструють найвищі результати в позитивній формі професійної ідентифікації, а найнижчі діаметрально протилежно розмістилися в негативній.

Вивчення кореляційних зв'язків між основними факторами методики *FPI* показало, що у двох (позитивна й негативна) формах професійної ідентифікації зафіксовано високі показники невротичності, які в межах позитивної професійної ідентифікації перебувають у тісному зв'язку з показниками депресивності та сором'язливості, при цьому показники комунікабельності мають дещо нижчі показники; у межах негативної професійної ідентифікації невротичність проявляється в комплексі зі спонтанною агресивністю, депресивністю, дратівливістю та сором'язливістю.

Отже, невротичність у позитивній формі професійної ідентифікації можна пояснити наявністю депресивних симптомів в емоційному стані, поведінці у ставленні до себе й до інших, що часто може призводити до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, у негативній формі – помітним є зростання дратівливості як ознаки

емоційної нестійкості й афективного реагування та реактивної агресивності, що проявляється у прагненні домінування над іншими.

Що ж до показників спонтанної агресивності, то їх прояв у поведінці досліджуваних є дещо суперечливим: у межах позитивної форми пов'язують із показниками депресивності й сором'язливості, а в межах негативної форми – із показниками реактивної агресивності. Показники комунікабельності в усіх формах професійної ідентифікації знаходять взаємозв'язок із показниками врівноваженості, що досить добре пояснює наявність вираженої потреби до спілкування та постійної готовності до задоволення цієї потреби з упевненістю в собі й особистісною активністю.

Пов'язуючи отримані результати зі специфічністю професійної діяльності педагога, де його комунікативні властивості є основним показником професійної придатності, ми проаналізували отримані результати за методиками, які визначають зміст потребно-мотиваційних спрямувань, зокрема зміст партисипативних потреб, котрі характеризують людину як включену особу в будь-яку спільноту, а, відповідно, це означає її вміння входити в контакт з іншими людьми та проявляти комунікативну компетентність.

Після проведення методики діагностики рівня задоволеності основних потреб було відзначено, що в досліджуваних учителів, які належать до позитивної форми ідентифікації, превалюють показники соціальних (міжособистісних) потреб та потреб визнання, а в групі досліджуваних, які належать до негативної форми професійної ідентифікації – матеріальні потреби та потреби самовираження. Кількісний розподіл показників показує, що саме вказані потреби за набраною кількістю балів розміщуються в “зоні задоволеності”, тому, відповідно, це дає нам усі підстави стверджувати, що досліджувані вчителі, які належать до позитивної форми професійної ідентифікації, характеризуються більш вираженими партисипативними потребами.

Додаткове проведення методики діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребній сфері показало відмінності в їх прояві. Відсотковий розподіл досліджуваних, у яких домінує вищий показник виявлення установок, “альтруїзм” належить до позитивної форми професійної ідентифікації, відповідно, вищий показник виявлення установок *процес діяльності* належить до негативної форми професійної ідентифікації.

Кількісний аналіз отриманих даних став підґрунтям якісної інтерпретації результатів щодо психологічного змісту форм професійної ідентифікації:

- *позитивна форма професійної ідентифікації* за психологічними параметрами характеризується комплексними показниками невротичності, депресивності, сором'язливості, а також достатньо вираженою комунікабельністю у зв'язку з урівноваженістю; зміст самоствавлення досліджуваних можна охарактеризувати як такий, що емоційно й змістовно об'єднує віру у свої сили, здібності, енергію, самостійність; інтерес до самих себе сприяє формуванню впевненості у своїй цікавості для інших; їх очікування ставлення від інших характеризується установками симпатії та доброзичливості, але це не заважає їм уважати себе унікальними й несхожими на інших;
- *негативна форма професійної ідентифікації* за психологічними показниками характеризується невротичністю, яка проявляється в комплексі зі спонтанною агресивністю, депресивністю та дратівливістю, що є ознакою прагнення домінування над іншими; показники самоствавлення демонструють зв'язок лише з факторами внутрішньої готовності особистості до конкретних дій, сповнених самовпевненості та саморозуміння.

Результативною ознакою отриманих даних є складання проекту теоретико-практичного вивчення самоствавлення в мотиваційній сфері особистості, де функцію активного саморозвитку фахівця трактують через переживання стану *емоційної готовності особистості до самозміни*. Це готовність до переживання нових, найрізноманітніших емоцій. У стані емоційної готовності саме й проявляється ставлення особистості до власних психічних явищ. Виникнення та формування стану емоційної готовності до самозміни як прояву емоційного самопізнання (як і будь-якого іншого психічного стану) опосередковується властивостями особистості, котрі розкриваються в її індивідуальності.

Таке самостворення реалізується в тенденціях:

- 1) надання переваги певним переживанням за принципом привласнення чи свободи переживань (“я не можу звільнитися від тих чи інших переживань” або “я вільний в цьому привласненні переживань”);

2) у тенденції віддачі переживань за принципом згасання, пустоти чи почергової наповненості переживаннями (віддати, щоб звільнити комірочки емоційного простору для нових переживань);

3) у тенденції вчасності переживань за принципом вчасності – позачасовості, оскільки не бувають невчасними і позитивні, і негативні переживання, їм завжди є визначеність і місце, до них особистість готова, проте не очікує їх спеціально.

Названі тенденції емоційної самозміни розкривають представленість переживань в емоційному просторі особистості як надання переваги певним модальностям та знаку (1-ша тенденція), їх психофізіологічну ціну як міру згасання та наповненості (2-га тенденція) й особливості позачасовості виникнення переживань як прояву стану емоційної готовності до самозміни, стану, необмеженому в часі (3-тя тенденція).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Виокремлені аспекти емоційного самопізнання – зовнішній, ситуативний та внутрішній, динамічний; особливості прояву індивідуальності в емоційному самопізнанні й наявність констатувальної та самостверджувальної тенденцій у процесі емоційного самопізнання – не лише дають змогу розкрити зміст цього процесу, явища, а й указують на його функціональне призначення.

Якщо ми трактуємо зміст емоційного самопізнання як розкриття переживань, вияв емоційного простору, емоцій та почуттів особистості, то функція емоційного самопізнання полягає не лише у виявленні актуальних емоцій та почуттів, а й у пробудженні нових переживань, нових емоцій і почуттів, формуючи стан емоційної готовності до самозміни, розширюючи власний емоційний простір, самостворюючи його.

На нашу думку, це своєрідний шлях самодопомоги, шлях розкриття резервів особистості через здійснення обміну емоцій та почуттів у власному емоційному просторі особистості. Що ж до професійної діяльності педагога, то її ефективна структура неможлива без такого важливого складника, як професійна рефлексія. В успішного педагога цей процес відбувається перманентно, досягаючи різного рівня глибини, залежно від індивідуально-особистісних характеристик, особистісної зрілості, досвіду практичної роботи, загальної культури, професійної ерудиції.

Отож представлене дослідження повністю не вичерпує поставлену проблему, а лише порушує коло проблемних питань вивчення й інших чинників самосвідомості особистості професіонала – смисли, цілі, потреби, мотиви, – що й буде здійснюватися в подальших дослідженнях.

Література

1. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації : навч. посіб. / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – 156 с.
2. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психол. обозрение. – М., 1998. – № 2. – С. 34–39.
3. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки [Електронний ресурс] / Г. Ложкін, Н. Волянчук. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>
4. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
5. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии / под ред. А. А. Крылова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 271 с.
6. Практическая психодиагностика : методики и тесты / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : [б. и.], 1999. – 668 с.
7. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда / Пряжников Н. С. – Москва ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1997. – 352 с.